

הוראת התפילה לילדים בגיל הרך

המחשה על-ידי איורים ושפת ידיים

דוד ברודי

הנושא שנדון בו הוא תפילה בגיל הרך. כמי שעוסק בפדגוגיה אפתח בגיל הרך ולא בתפילה. ראשית אנחנו צריכים לדעת מי הילדים שאיתם נעבוד בנושא התפילה, ומהי התפיסה החינוכית שלנו לגבי הילדים הללו. לשיטתי, אני נשען על הפסיכולוגיה ההכרתית, המיוצגת על-ידי פיאז'ה ואחרים. על כן, כשאני מסתכל על הילד בגיל הרך (גן וכיתות א'–ב'), אני מדבר על ילד די אגוצנטרי. הוא מוגבל ברמת ההפשטה שלו, ולא מקשר בנקל בין הגורם לתוצאה. הילד הזה לומד דרך התנסות ולא דרך חיקוי ואף לא באמצעות שינון.

למען האמת, הצד הרוחני חסר בהגדרה הזאת. פיאז'ה אינו מטפל בצד הרוחני של הילד בגיל הרך, אך אני לא מוכן לוותר עליו. לדעתי, גם הילד בגיל הרך זקוק לצד רוחני! להלן אדגים את הצד הרוחני הזה באמצעות עבודות של ילדים. עם זאת, הילד שעליו נדבר צריך מסגרת ברורה וחזקה. כל הורה יודע, שבלי גבולות, הילד לא מרגיש בטוח. הוא צריך שיגרה, כלומר הרגלים שחוזרים על עצמם פעם ועוד פעם. שני הצדדים של הילד – הרוחניות והצורך במסגרת כמעט סותרים זה את זה כשאנחנו באים לבחון את החינוך לתפילה.

פרופ' אביגדור שנאן (ראה המאמר הפותח קובץ זה) הדגיש את הצד הפתוח לעומת הצד הממושטר בתולדות התפילה של עמנו. הוא דיבר על מתח בהיסטוריה. אני רואה את המתח גם אצל הילד.

כדי להפיק משמעות מהתפילה הילד נזקק לגישה שרווחה בבבל והתבטאה בתפילה של שיגרה ושינון, אבל לא פחות מכך הוא גם צריך את הצד הדינאמי, ההתנסות, שלדברי פרופ' שנאן אפיינה יותר את יהודי ארץ-ישראל.

כשאני עובד עם ילדים בגיל הרך על נושא התפילה מטרתי לעזור לילד בהתמודדות עם הטקסט הקבוע, ולסייע לו להפיק משמעות אישית מהתפילה. מטרה נוספת – לעזור לילד להבין, שהתפילה, דהיינו הטקסט שעומד בפנינו, נוצרה בתגובה לנסיבות מסוימות, וכתגובה לאירוע מסויים, ויחד עם זאת, התפילה היא ביטוי אישי למתרחש סביבנו. נעבור לדוגמאות. אתחיל בתפילת "מה טובו". אציג את התהליך, שבו אני מפגיש

את הילד עם התפילה. הבה נבחן את הטקסט של "מה טובו". אנחנו צריכים לשאול את השאלה — מה ילד בכיתה א' או בכיתה ב', יכול להבין מהתפילה הזאת. דבר ראשון, הוא יכול לדעת מתי אומרים את התפילה. ובכן, התפילה הזאת נאמרת כשנכנסים לבית-הכנסת. בניסוח עקרוני, התפילה הזאת היא תגובה למקום, הכנה למה שיתרחש במקום הזה בהמשך. הוא גם יכול לדעת, שמישהו 'חיבר' את התפילה הזאת ו'המחבר' של התפילה (במקרה דגן הכוונה למי ששייבץ אותה בסידור התפילה!) בחר פסוקים כדי להביע את הרגשותיו כלפי המקום. אם כן לפנינו לקט של פסוקים. עתה ניתן לשאול: מה הם אומרים? הילד יכול להבין שמאחורי הפסוק הראשון עומד סיפור מעניין — סיפור קללת בלעם שהפכה לברכה, והוא מסוגל להכיר את הסיפור הזה, ולהבין, שמי שאמר את הפסוק הזה התרשם מאוד מראייה מסוימת. הוא גם יכול ללמוד שלפעמים מחברי התפילות ציטטו פסוקים מהמקרא כדי לבטא את מה שרצו להביע. לאור זאת, איך יתבצע לימוד התפילה? קודם כל אני מתחיל בשאלה שתפוס את הילד במצב הקיומי שלו, ותעזור לו להתמקד באותם הרעיונות שמחברי התפילה התמקדו בהם. במקרה זה, השאלה המתבקשת היא: באיזה מקום אתה אוהב להתפלל? שאלה זו פותחת את כל האפשרויות לילד. הוא יכול להגביל את עצמו למקומות המוסכמים לתפילה — כגון: בית הכנסת או הכותל, או הוא יכול לפתוח את עצמו לאפשרויות רחבות יותר כגון: בחוץ, ביער, בים, בבית ובכיתה.

הבה ונבדוק תגובות של ילדים לשאלה. כללית יש כאן דרגות. אחת התשובות שקיבלתי: "אני הייתי רוצה להתפלל בעננים". תשובה אחרת — "אני הייתי רוצה להתפלל במדבר, כי החיות שומעות את התפילה ואני מרגיש יותר קרוב לאלוהים". זוהי דוגמה לרוחניות של הילד, עליה דיברתי קודם. הוא מסוגל להתייחס למקום התפילה באופן אישי, ולחבר בין המקום לבין היחס שבינו לבין הבורא! תגובה יותר צפויה — "אני אוהב להתפלל בבית-הכנסת". מבחינת הוראת התפילה מדובר בשיעור אחד המוקדש לשאלת המקום והתפילה.

מכאן אגש לנסיבות, דהיינו לאותו הפסוק המעלה על נס את סיפור בלק ובלעם. אני מספר להם את הסיפור באמצעות דרמה יוצרת. כסיכום לסיפור, מתבררת כמובן האימרה: "מה טובו אהליך יעקב, משכנותיך ישראל". עתה אסביר להם, ש'מחבר' התפילה (כאמור, המלקט והמשבץ בסידור) בחר דווקא בפסוק הזה כדי להביע את הרגשותיו כלפי בית-הכנסת. בשלב זה אני מבקש, שהילדים יציירו קטע מהסיפור שממנו נהנו. אציג בפניהם כמה דוגמאות. בתמונה אחת נראה בלעם עומד על גבעה, ואומר את הפסוק. בתמונה אחרת נגלה את הגישה, הייתי מכנה יותר 'רוחנית'. הילד מכניס את אלוקים לתמונה; השמש שמבחינתו הוא אלוקים, נמצאת בתמונה בפניה אך היא בולטת, ובלעם הולך לאוהלי בני-ישראל ומסתכל. בסיכום, הציור קישר בין הילד לבין הפסוק. כלומר, בינו לבין התפילה, במובן של הבנת הפסוק הראשון ב"מה טובו". אין זו עוד מימרה סתמית, יש לה רקע!

נעבור לתפילה אחרת, מסוג אחר, ובעלת מטרות אחרות. כוונתי לתהילים ק"ג, הפותח ב'הללויה'. זהו קטע מאוד מוחשי לילדים, כי מוזכרים בו מספר כלי נגינה. מנקודת ראות דתית מה הילדים יכולים להפיק מהתפילה הזאת? הם יכולים לחשוב על ההבעה והביטוי — איך אני מבטא את הרגשותיי כלפי הבורא. לפנינו שירה. יש בה מילים,

ופעם השתמשו בכלי נגינה לצורך הבעה. אני יכול לספר להם, שבבית-המקדש היתה 'תזמורת', שנגינה כדי להלל את ה'. בנקודה זו מתבקשת פעולה של גילוי העובדות הפשוטות. כאן יש לבקש, שהילדים יחפשו בטקסט כלי נגינה, יציירו אותם ויאירו את הטקסט בתמונות של כלי נגינה. אחרי גילוי העובדות הפשוטות, אפשר לעבוד גם ברמה של "דרש" עם הסיפא של הפרק הזה. הפסוק "כל הנשמה תהלל יה" עשיר באפשרויות של דרשה אישית. ניתן לשאול — איך אתה הילד היית רוצה להלל את ה'? ולו היית למשל בעל חיים, איך היית רוצה להלל את ה'? נבדוק כמה תגובות של ילדים. האחת, הציפור תציין, ובן-אדם יתפלל וישיר. כאן הילד מדבר באופן כללי על בני-אדם לעומת ציפורים. נבחן גישה יותר אישית, יותר דמיונית ויותר רוחנית; הילד מדבר על פרפר, והפרפר כאילו אומר: "אני יכול להראות לאלוקים את הצבעים שלי". באותה עבודה טמון רעיוני חינוכי נוסף: כל העולם יכול לשמור על הסביבה ואיכות הסביבה. זאת אומרת, דרך שמירת איכות הסביבה אני אהלל את ה'. ומסקנה נוספת שמסיקה המחברת מן הפרפר על עצמה: אני יכולה לרקוד בשמחה, כלומר לעבוד את ה'.

בנקודה זו חשוב לחזור על התהליך של העבודה המתבצעת על התפילה על ילדים — קודם בוחרים תפילה, שלדעתי הילד יכול לגשת אליה על-פי רמתו, או להפיק מהתפילה הזאת איזושהי משמעות. שנית, בתוך התפילה יש להתמקד בקטעים מסוימים ולהציג שאלות, שמחייבות את הילד להתייחס באופן אישי לטקסט. שלישית, יישום וביטוי בציור ובכתיבה. שוב נחזור לראשית דברינו. פסיכולוגית, הילד זקוק לקביעות, לשיגרה, אבל לומר דרך הדינמי, דרך ההתנסות. התפילה קשורה בקביעות אך יש בה גם דינמיות — אנחנו מדברים על התנסות עם רעיונות ועוזרים לילד להגיע מפשט לדרש.

מצד אחד אנחנו רוצים, כמובן, לנהל בגנים ובבתי-ספר תפילה מוסכמת, שיגרתית, המבוססת על שינון. חשוב שילד יכיר את התפילה, ושתהיה לו חוויה שדומה לחוויה בבית-כנסת. זה ההיבט של ה'קבע'. מצד שני ההצעה שלי, להוסיף עיוני-תפילה, שנותנים לילד הזדמנות לביטוי אישי ועצמאי המכוון לצד הרוחני שלו ולצד הדינמי שלו.

לסיום, אוסיף עוד הצעת המחשה של תפילה — תפילה באמצעות 'שפת הידיים'. אני אוהב לשאול ילדים — איך האיש החירש יכול להתפלל? שאלה זאת מחריפה את הבעיה של תפילה כתקשורת. הילד יודע שהחירש לא שומע, ולפעמים כששומעים את החירש, קשה להבין אותו. אז מדברים בשפת הידיים, כי זאת דרך התקשורת שלו. על-כן אני מלמד אותם תפילות באמצעות שפת הידיים. היתרון של שפת הידיים, שהיא ממחישה את הרעיונות ללא מילים בצורה טלגרפית ומהותית. פיענוח הסימנים מקשר את הילד ישירות לפשט של התפילה. אני 'אומר' תפילה בשפת ידיים.

השאלה היא, אם הם יבינו את המילה "קיים" שב'מורה אני' ('מלך חי וקיים')? ילד בשלב הקדם-אופרציוני אינו יכול להבין מהו "קיים", ולכן יכול להיות כאן קטע לא מובן — לא בשפה הרגילה ולא בשפת הידיים. ובכל זאת, צריך להתפשר, הוא חייב להגיד "מורה אני", כי זה חלק מהרפרטואר שלו. אני יכול פשוט לעזור לו להבין, ש"קיים" זה משהו שממשיך וממשיך וממשיך. ואיך נעשה זאת? דרך שיחה! ייתכן שלגבי עניין קשה כמו "קיום" אסביר לו קודם, אך בדרך כלל אני מצפה שהילד יגיע לכך על-ידי

גילוי, במקרה זה: פיענוח שפת הידיים. התוצאה, שהילדים מנחשים, מנסים, עובדים עם זה ומשחקים עם זה.

אני ער לעובדה, שיש מילים קשות להמחשה ביצירה שאני מציע. זה אמור לגבי ה"קיים" שכבר הוזכר, וקשה לא פחות להוביל להבנה מה פירוש "אמונתך" שב'מודה אני'. מכל מקום חשוב מאוד לציין, כי אחת המטרות של הגישה הזו היא להקנות לילד את הרעיון שעומד מאחורי כל המילים הללו, רעיונות, שהוא אינו מבין מעצמו. הרבה ילדים חושבים שתפילה היא אמירת מילים, ושאינן בה רעיונות שהוא צריך להבין אותם, שאלו בסך הכל מילים שצריך להגיד אותן, כי הגננת אומרת שצריך. אם אני נותן לו סמלים מוחשיים לכל מילה ומילה, אני חושב שעליידי כך הוא מבין שיש רעיון מאחורי כל מילה.

לשיטתי, לא צריך לומר לילד: "אתה לא מסוגל להבין", "נדחה אמירות פילוסופיות לגיל מבוגר יותר". אני מעדיף להגיד לו: אתה מסוגל לחשוב על זה. אולי הפירוש שלך שונה מהפירוש שלי, אבל אני מעוניין לשמוע מה אתה חושב.

לסיום אתיחס בקצרה לעניין נוסף: ייתכן שהתפילות שאני מלמד — 'מה טובו', 'מודה אני' וכד', אינן תפילות במובן הפשוט שאליה התכוונו חז"ל, אך זה מכניס את הילדים לעולמה של התפילה, שהוא עולם כבד ומלא רגשות, רעיונות וכוונות. אם הילד יתחבר לחלק מעומק התפילות האלו, נזקוף לזכותנו הישג חינוכי אדיר.